

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ADORJÁNI ZSOLT

HÉRAKLÉS A MÁGLYÁN ÉS A HŐS TELHETETLEN GYOMRA (KALLIMACHOS *H.* 3, 159–161)*

Kallimachos Artemis-himnuszának egyik legemlékezetesebb jelenete az, amikor a hőssé magasztosult Héraklés, felváltva Apollónt ebben a szerepkörben, fogadja az istennőt az Olymposon (142–169). Isteni minőség ide vagy oda, Héraklés érdeklődése egyedül az Artemistől várható zsákmányra irányul, ezért arra buzdítja az istennőt, hogy csak a legnagyobb vadakra célozzon, s ezzel nekilát vacsorája készítésének.¹ Szerzői kommentár magyarázza buzgalmát: falánksága nem csillapult azután sem, hogy befejezte földi pályafutását, és betért az istenek hajlékába (159–161):

οὐ γὰρ ὄγε Φρυγίη περ ὑπὸ δρυὶ γυῖα θεωθεῖς
παύσατ' ἀδηφαγίης· ἔτι οἱ πάρα νηδύς ἐκείνη,
τῆ ποτ' ἀροτριῶντι συνήντετο Θειοδάμαντι.

Ebben a jellegzetesen kallimachosi tercinában a két ellentét ('megistenülés' vs. 'falánkság') két mitológiai mozzanatban ölt alakot ('máglyahalál' vs. 'Theiodamas-epizód').² A kettő viszonya a humor forrása: a máglya lángjai (ὕπὸ δρυὶ) elhamvaszthatták a hős testét és istenné emelhatték (θεωθεῖς),³ ám nem árthattak híres-hírhedt gyomrának (νηδύς ἐκείνη), mely követi még az Olymposra is. Mindazonáltal a Φρυγίη jelző értelmezési nehézséggel terhelt. Jóllehet a szó első látásra merőben díszítő jellegűnek látszik, érdemes közelebbről szemügyre venni. Ki fog derülni, hogy fontosabb szerepet bízott rá a költő, mint azt elsőre gondolnánk.

Mindenekelőtt a Φρύγιος jelenthetne egyszerűen 'fríg'-et, ha sikerülne valamilyen kapcsolatot találni Phrygia és Thessalia (~ Oita) között. De ez kiváltképp nehéznek bizonyul. A scholionok minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy a szót a Φρυγία nevű állítólagos trachisi hegyre vezessék vissza.⁴ Ez pompásan illenék a hellénisztikus költészet törekvéséhez, hogy a szokványosat szokatlannal (itt obskurus földrajzi névvel) helyet-

* A munka során az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja és a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatását élveztem.

¹ A torkos Héraklés toposzához, a komikus színpad visszatérő szereplőjéhez vö. *G. K. Galinsky: The Herakles Theme. The Adaptations of the Hero in Literature from Homer to the Twentieth Century.* Oxford 1972. 81–100 (The Comic Hero).

² Érdekes módon mindkét esemény ugyanazon a vidéken játszódik (Trachis).

³ Vö. Soph. *Trach.* 1195.

⁴ Σ ad *h.* 3, 159 (Pfeiffer II, 63): Φρυγία ὄρος Τραχίνας, ἐνθα ἐκάν ὁ Ἡρακλῆς.

tesítse.⁵ Ám van egy másik magyarázat, melyet későantik és középkori források szolgáltatnak. Ezek a Φρυγία helységnevet a φρυγ- ('süt', 'szárít') igei tövel s ezzel Héraklés máglyahalálával hozzák összefüggésbe.⁶ Hovatovább Bornmann helyesen figyelmeztet, hogy ez a felfogás akár éppen Kallimachos hatása alatt is születhetett, mivel a φρύγειν ige a hamvasztás kifejezésére meglehetősen szokatlan szóhasználat.⁷ Nehéz egy másik, Kallimachostól független forrást feltételezni, mely szintén a Φρυγία és φρύγειν fogalmakkal dolgozott volna Héraklés halálának összefüggésében. Ha mármost a *h.* 3, 159 közvetlenül befolyásolta a 'Φρυγία – φρυγ-' kapcsolatot, a források megbízhatóságával együtt kétségbe vonható a Φρυγία nevű thessaliali helység pusztá léte is. Ezért csábító lehetőség az egészet *ex tempore* magyarázatnak (αὐτοσχεδίασμα) tartani, melyet az antikok azért találtak ki, hogy az (Oita hegyi) 'fríg tölgy' problémáját megmagyarázzák.⁸ Így visszajutunk a kiindulópontoz, mely egyszersmind a legkézenfekvőbb megoldás is: 'Φρύγιος = fríg', és kénytelenek vagyunk az *ars nesciendi*-t gyakorolni a thessaliali tölgyek és Trója vidéke közötti összefüggés természetét illetően. De Kallimachos, ha akart, biztosan talált kapcsolódási pontot, hiszen legalább annyira volt barátja a szokatlan mitológiai kombinációknak, mint a ritka helységneveknek.⁹

Ám nem szabad túlságosan kritikusnak sem lennünk, mivel így a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiönthetjük. Bizánci Stephanus (vagy inkább forrása) ugyan bűnös lehet abban, hogy nem létező helységnevet talált ki (Φρυγία),¹⁰ ugyanakkor helyesen ismerte fel a kallimachosi kifejezésben rejlő költői etimológiát. A Φρύγιος fiktív etimológiája a mélyszerkezetben békésen megfér a kézenfekvő 'Φρύγιος = fríg' magyarázattal a felszíni szerkezetben. Ugyanakkor elhamarkodott volna φρυγίη alakot írni mint a φρύγειν ige

⁵ Csupán egy jellemző példa a sok közül: *h.* 1, 4: πῶς καὶ νῦν, Δικταίων ἀείσομεν ἢ ἐ Λυκαίων; (a krétai vs. árkádiai Zeus).

⁶ Steph. Byz. s. v. Φρυγία (673 Meineke): ἔστι καὶ Φρυγία τόπος τῆς Οἴτης ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ πεφρύχθαι τὸν Ἡρακλέα ἐς – valószínűleg az előbbi hatása alatt – Eustath. ad Dion. Per. 809 (Geogr. Gr. Min. II, 395): ἔστι δὲ (...) Φρυγία καὶ τις τόπος Εὐρωπαῖος περὶ τὴν Οἴτην τὸ τῆς Τραχίνος ὄρος, οὕτω κληθεῖσα παρὰ τὸ ἐκεῖ πεφρύχθαι τὸν Ἡρακλέα καυθέντα.

⁷ F. Bornmann: Callimachi Hymnus in Dianam. Introduzione, testo critico e commento. Firenze 1968. 77 ad loc.

⁸ A scholiasta zavarára és ügyetlen megoldási kísérletére utalhat, hogy Φρυγία egyszer hegység, más-szor τόπος (hely/falu az Oitán vagy közelében?).

⁹ Két földrajzilag távol eső vidék összekapcsolására szolgál az a tengeralatti átjáró, mely a déliesi Inópost és az egyiptomi Nilust köti össze (*h.* 4, 206–208; vö. *h.* 3, 171). Ide tartozik Próteus története is, aki a thrákiai Pallénéből Pharos szigetére menekült azon a föld alatti járaton keresztül, melyet apja, Poseidón nyitott neki (*Ait. fr.* 54 Harder = *SH* 254. 5; vö. *Lyc. Alex.* 115–127 és Σ ad loc. [59–62 Scheer]). Vö. még S. A. Stephens: Egyptian Callimachus. In: F. Montinari – L. Lehnus (edd.): Callimaque. Vandœuvres–Genève 2002. 246 sk. és 258 sk. Phrygia és Thessalia között kapcsolatot teremthet az Argónauták expedíciója, akik Thessaliából hajóztak el, és oda tértek vissza, ám útjukon Phrygiát is érintették (ennek a Hylas körül forgó epizódnak helyszíne Apollónios Rhodiosnál [1. 1177 sk.] Kios, Propertiusnál [1. 20] Ascania). Mindazonáltal csak spekulálhatunk, hogy Kallimachos, aki az *Aitia* első könyvében behatóan foglalkozott az Argónauta mítoszszal (*Ait. fr.* 7c–21d Harder), vajon felhasználta-e ezt a láncszemet. Véletlen egybeesés-e, hogy a Theiodamas-történet, mely a himnuszban is szóba kerül (160 sk.), előzmény a Hylas-történethez (vö. *Ap. Rhod. Arg. I.* 1211–1219)?

¹⁰ Vö. fentebb 6. jegyz.

melléknévi származékát,¹¹ jóllehet ez a szövegahagyomány (*paradosis*) módosítása nélkül lehetséges volna. Kallimachos, a grammatikus aligha keverné össze a hosszúságokat (φρῦγ- a jelzőben és φρῦγ- az igében) és áldozná fel az analógiás helyességet a szójáték kedvéért. A Φρῦγιος szövegvariánssal e nehézség nem létezik, minthogy a rövid magánhangzó helyes és a φρῦγειν igével való kapcsolat másodlagos: azt érzékeltetné, hogy a tölgyfa tuskók ‘szárazak’, ami igen találó a tüzelőanyagként hasznosított δρῦς jellemzésére, ámbar a jelző funkciója így is *ornans* marad. Mindazonáltal furcsa, hogy Kallimachos ilyen erőfeszítéseket hozna, melyek eredménye szokványos díszítő jelző volna. *Parturient montes...?*

Mielőtt valószínűbb értelmezést adunk a szójátéknak, vizsgáljuk meg a Φρῦγιος egy másik előfordulását. Az *Apollón-himnuszban* Kallimachos hasonló módon használja a jelzót:

καὶ μὲν ὁ δακρυόεις ἀναβάλλεται ἄλγεα πέτρος,
ὄστις ἐνὶ Φρυγίῃ διερός λίθος ἐστήρικται,
μάρμαρον ἀντὶ γυναικὸς ὄϊζυρόν τι χανούσης.
(*h.* 2, 22–24)

Itt a Φρυγίη (‘fríg’) szójáték a szomszédos διερός-nak köszönhetően még nyomatékosabbá válik.¹² Az utóbbi homérosi δις λεγόμενον,¹³ melynek jelentését már az antikvitásban hevesen vitatták:¹⁴ egyfelől ὕγρος-nak értelmezték (‘nedves’), másfelől ζῶν-nak (‘élő’) – az utóbbi nézet leghíresebb képviselője Aristarchos volt.¹⁵ Azzal a döntéssel, hogy költeményében filológiai ζητήμα-nak számító szót használ,¹⁶ Kallimachosnak állást *kell* foglalnia a vitában. Ő viszont ravaszul kitér a határozott állásfoglalás elől

¹¹ Jóllehet Hésychios tanúskodik a φρῦγιος szó létéről ξηρός jelentésben (s. v. [931]), biztosabb a kallimachosi Φρυγίη-t a φρῦγ- igei tövel összefüggésbe hozni, mivel Hésychios nem ad semmilyen támpontot a φρῦγιος melléknévhez. A lexikográfus megbízhatóságát az a lehetőség is aláássa, hogy a φρῦγιος – miként a Φρυγία is az előbbi esetben – lehet a hellénisztikus költő kérdéses helyének interpretációja. A tanulság ugyanaz, mint a Φρυγία esetében: egyfelől a φρῦγιος mint *verbum nihili* grammatikus találmánynak bizonyul, másfelől (a) Hésychios (által felhasznált hagyomány) helyesen érzett rá a Φρυγίη költői etimológiájára. Hésychios hasonló módon őrzött meg egy másik kallimachosi szójátékot (Call. *ep.* 44. 6), melyhez vö. *R. Renehan: Greek Textual Criticism. A Reader.* Cambridge, Massachusetts 1969. 123–126.

¹² *F. Williams: Callimachus Hymn to Apollo.* A Commentary. Oxford 1978. 33 ad loc. volt az első, aki a Φρυγίη etimológiai játéka kapcsán először utalt futólag a *h.* 3, 159 és *h.* 2, 23 különös megfelelésére anélkül, hogy az interpretációs lehetőségeket kimerítette volna. Vö. még *E. Sistakou: Kallimachos als Homererklärer: Das Beispiel der geographischen Namen.* WS 115 (2002) 161, 77. jegyz. (*h.* 3, 159 nélkül).

¹³ Hom. ζ 201 (διερός βροτός) és ι 43 (διερώ ποδί).

¹⁴ Vö. *A. Rengakos: Homerische Wörter bei Kallimachos.* ZPE 94 (1992) 26 (jó áttekintés az *oppositio philologorum*-ról a διερός kapcsán). Vö. *H.-L. Barth: Die Fragmente aus den Schriften des Grammatikers Kallistratos zu Homers Ilias und Odyssee.* (Diss.) Bonn 1984. 226–230.

¹⁵ Σ ad Hom. ζ 201 (Dindorf I, 311): ζῶν ἐρρωμένως καὶ ἰκμάδος μετέχων. (...) οὕτως τὸν ζῶντα Ἀριστάρχος. Vö. *K. Lehms: De Aristarchi studiis Homericis.* Königsberg 1833. 56–61 (Aristarchos nézetének kritikája és modern etimológiai kísérlet a διεμαι/δῖω-ból).

¹⁶ A szó ugyanabban a *sedes*-ben (a hím penthémimerés után) fordul elő, mint Homérosnál (ζ 201).

kompromisszumot keresve, vagy mintha tudatosan kihasználná a *διερός* kétértelműségét.¹⁷ Niobé, aki kősziklává változott, egyszerre 'eleven kő'¹⁸ – természeti csoda, ami a *θαυμάσια* iránt érdeklődő költőnek különös csemege lehetett¹⁹ – és 'nedves kő'.²⁰ Ez a kétértelműség (*ἀμφιβολία*) rétorikai kifejezését a szavak kiszámított elrendezésében nyeri el: a 'kő' szemben áll a *διερός*-szal (~ *ζῶν*), a *διερός* (~ *ὕγρός*) a 'szárazság' (*Φρυγίη*) motívumával. Ha valaki hajlandó elfogadni a 'διερός = ὕγρός' megfeleltetést, úgy azonnal felfedezi az etimológiai játékokat a *Φρυγίη* ~ *φρῦγ-* ('száraz') elemekkel.

Van ugyanakkor más oka is annak, hogy a kő nedves, amellet, hogy a fájdalmas anya²¹ könnyei mossák (*δακρυόεις* ~ *διερός*).²² A könnyek csupán az életjelenség külső jelei. Kallimachos így nemcsak egymás mellé helyezi a *διερός* két jelentését, hanem az ellentétpárt egyetlen metafizikai fogalomban össze is kapcsolja: a nedvesség az élet szimbóluma, a szárazság a halálé.²³ Ez a sajátos nézet Hérakleitosig vezethető vissza,²⁴ de *expressis verbis* megfogalmazódik a *διερός* jelentéséről folyó filológiai vitában is,²⁵ mely Kallimachos számára untig ismert lehetett.²⁶ Érdekes módon a modern etimológiai kutatások szintén arra a következtetésre jutottak, hogy a *διερός* nem homonímia, vagyis a kettős jelentés nem két eredetileg különálló tövel magyarázható, hanem egyetlen tö egyesíti magában a nedvességtől az életig és elevenségig terjedő jelentésárnyalato-

¹⁷ Vö. *Williams*: i. m. (12. jegyz.) 34 ad loc. Máshol (*h.* 1. 24 és *fr.* 239 [= *Hec. fr.* 28 Hollis]) jelentése 'nedves'.

¹⁸ Vö. *Rengakos*: i. m. (14. jegyz.) 26. Nonnos megfogalmazása (*Dion.* 12. 79: *πέτρος ἐχέφρων*) a kallimachosi *διερός λίθος* variációja. Nonnos ezzel tudunkra adja, hogy a *διερός*-t 'eleven'-ként (is) érti. Vö. *Williams*: i. m. (12. jegyz.), 34 ad 23.

¹⁹ Paradoxográfiai érdeklődéséhez és munkáihoz vö. *A. Giannini*: *Studi sulla paradossografia Greca* II. *Acme* 17 (1964) 105–109.

²⁰ A *πέτρος* (22) szó is hozzájárul a *παρὰ προσδοκίαν* hatáshoz, hiszen a ó *δακρυόεις* hímnemű létezőt vetít előre, amire az élettelen *πέτρος* és később a *λίθος* rácsáfol. Vö. *Williams*: i. m. (12. jegyz.) 32 ad loc.

²¹ A könnyező Niobé régi történetéhez vö. *Hom.* *Ω* 617 (a 614–617. sorokat byzantioni Aristophanes athetálta, Kallimachos leírásával erre a filológiai nézetkülönbségre is utalhat; vö. *Williams*: i. m. [12. jegyz.] 32 sk. ad 23), valamint *Soph. Ant.* 830 (*τέγγει* mint a Sipylos hegy havának *aitionja*) és *El.* 152 (*δακρυόεις*). Vö. még *Nonn. Dion.* XII, 80 (*δακρυσι λαϊνέοισιν*) és XIV, 273 (*δακρυόεις*). A mítosz aitiológiai jellegéhez vö. *Sistakou*: i. m. (12. jegyz.) 162.

²² Vö. *L. A. A. Aulin*: *De elocutione Callimachi*. (Diss.) Uppsala 1856. 9 (*lacrimis umidus*).

²³ Vö. *Williams*: i. m. (12. jegyz.) 34 ad loc; *F. Williams*: *Five Problems in Callimachus' Hymn to Apollo*. *QUCC* 19 (1975) 136–139 és *R. B. Onians*: *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*. Cambridge 1954. 254–256.

²⁴ *Heracl. fr.* 77A (a lélek születéskor nedvessé válik) és 118A (száraz lélek a legjobb / száraz villám a legjobb lélek [vitatott hagyományozású Hérakleitos-idézet; vö. *Renahan*: i. m. [11. jegyz.] 61–63]). Vö. még *fr.* 126 A.

²⁵ Vö. *Σ* ad *Hom.* *ζ* 201: *τὴν μὲν γὰρ ζωὴν ὕγρότης καὶ θερμασία σύνεχει, τὸν δὲ θάνατον ψυχρότης καὶ ξηρασία*.

²⁶ Az elképzelést később Porphyrios is hasznosította (*de antr. nymph.* 10–12) a nimfák barlangjának *Odysseia*-beli (v 102–112) leírása kapcsán. Ő idézi is Homéros *locus classicus*-át (*Od.* *ζ* 201 [*διερός*]) és Hérakleitoszt is (*fr.* 77A és 118A).

kat, melyek közös nevezője bizonyos mozgékony-ság.²⁷ Kallimachos megfogalmazásának szellemessége ezek szerint abban áll, hogy a száraz kő (Φρυγίη ~ φρυγ-, melynek a halált kellene jelképeznie, paradox módon διερός, azaz egyszerre nedves és élő.²⁸

A Φρυγίη azonos metrikai pozíciója a két költeményben és a szárazság–nedvesség e szó kapcsán kibontakozó szimbolikája az *Apollón-himnuszban* a vizsgált passzus (*h.* 3, 159–161) pontosabb megértéséhez is hozzásegít. Niobé és Héraklés sorsa között a következő egyezések fedezhetők fel: a kő–Niobé megfelel az elhamvadt (Φρυγίη ὑπὸ δρυῖ), ám megistenült (γυῖα θεοθεῖς) Héraklésnek, az asszony elevevése a hős nem csillapuló étvágynak. Miként a kővé válás, úgy a hamvasztás is szélsőséges szárazságot indukál: elég csak az alvilági εἶδωλον-ok eleven anyagtól megfosztott látszatletére gondolni.²⁹ A szárazság mindkét esetben etimológiai játék (Φρυγίη ~ φρυγ-) segítségével jut kifejezésre. A Φρυγίη ὑπὸ δρυῖ etimológiai síkon a szövegösszefüggés alapján nemcsak ‘száraz’-at, hanem kauzatív értelmű ‘szárító’-t is jelent, ami a ὑπὸ használatát is indokoltta teszi: ok- vagy eszközhatározót képezve a tűz hatását fejezi ki (a περ a többletjelentésű Φρυγίη szót erősíti),³⁰ amely a hős testéből az utolsó csepp nedvességet is kiszívja. Héraklésből azonban nem εἶδωλον, hanem isten válik (θεοθεῖς). Ez az első, ám nem az utolsó meglepetés. Az újszülött isten ugyanis új lakhelyén sem képes megválni rendkívüli étvágától: οὐ (...) / παύσαι ἄδηφαγίης (159 sk.). Ebben ismét kapcsolatot lehet felfedezni Niobé alakjával: ahogy a nő nem szűnik meg könnyeit hullatni,³¹ úgy a hős sem hagy fel irdatlan lakmározásaival, s miként Niobé élete a sírásban folytatódik, úgy Héraklés gyomornedvei sem szikkadnak ki sosem. Jellegzetesen kallimachosi a modor, mely a tragikus hősnő pathetikus jelenetét a nagyevő hős burleskjévé oldja, és a szárazság és nedvesség szimbolikus tartalmát humor forrásaként kezeli.³²

²⁷ Vö. *P. Chantraine*: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire de mots I. Paris 1968. 281 s. v. διερός. Érdekes analógiát kínál ehhez a *g^wei/g^woi/g^wi indoeurópai tő (ez lehet a διερός alapja is) jelentésváltozása a germán nyelvekben: ang. *quick* (élő/eleven), *quicksilver* (élő/eleven/folyékony [ὑδράργυρος]), újf. *erquicken* (felüdít/felélénkít), *keck* (eleven/pimasz).

²⁸ Így Kallimachos azáltal, hogy elismeri a διερός kettős alapjelentését (elevenesség és folyékony-ság), tulajdonképpen megelőlegezi a modern etimológiai felfogást. A helyes nyelvi intuíció és a tisztán költői Φρύγιος-szójáték tehát megférnek egymás mellett.

²⁹ Vö. Hom. λ. 475. Kallimachos azonban Héraklés túlvilági léte kapcsán elsősorban egy másik helyre (λ. 601–603) utalhat, ahol a hős árnyként (εἶδωλον) jelenik meg Odysseus szeme előtt, míg valódi éne az olimposiak lakomáján vesz részt (602: εἶδωλον soráthajlással, az αὐτός-szal szembeállítva). Az allúzióhoz vö. *K. Kuiper*: *Studia Callimachea I: De hymnorum I–IV dictione epica*. Leiden 1896. 86 (Aristarchos ellenében, aki athetálná a kérdéses sorokat).

³⁰ Az előljáró eme árnyalatához vö. *O. Schneider*: *Callimachea I*. Lipsiae 1870. 231 és *É. Cahen*: *Les Hymnes de Callimaque*. Commentaire explicatif et critique. Paris 1930. 127 ad loc.

³¹ A szövegösszefüggés szerint Niobé Apollón zenéjének hatása alatt rövid időre megfeledezik (ἀναβállεται) véget nem érő gyászáról – íme egy újabb, a többire rácsafoló paradoxon.

³² Ha a himnuszokat Kallimachos rendezte kötetbe (vö. *A. Cameron*: *Callimachus and His Critics*. Princeton 1995. 255), úgy szándékában állhatott, hogy az *Artemis-himnusz* szójátékával az előtte olvasható Apollón-költemény rokon kifejezésére utaljon vissza – természetesen ez a megállapítás nem jogosít fel semmilyen következtetésre a költemények megírásának sorrendjéről, mivel a költő úgy is megalkothatta az allúziót, hogy a megálmott ideális olvasó folyamatos szövegélményét vette alapul.

A ‘száraz halál’ vs. ‘nedves élet’ motívuma figyelmünket Héraklés gyomrára irányítja (160: νηδύς), mely a hős „legnemesebb” részeként olymposi létét is meghatározza. A gyomor képzete sem nélkülözi az etimológiai játékot. A szójáték célzata azonban jelentősen eltér a korábitól. Míg a Φρυγίη esetében Kallimachos nem akart etimológiát adni a szónak, csupán asszociációit használta fel költői módon, a νηδύς számára – úgy tűnik – valódi szómagyarázatot javasol. A szövegkörnyezet alapján (‘lakmározó Héraklés’) kézenfekvő a νηδύς-t olyan végtelen mélységként (νη-δύς) felfogni, melyben minden eltűnik. Hogy Kallimachos a νηδύς-t a νη- (‘alsó’) és -δύς (‘süllyedni’) összetételének értelmezte,³³ az *Aitia* egyik töredéke bizonyítja:

καὶ γὰρ ἐγὼ τὰ μὲν ὄσσα καρῆατι τῆμος ἔδωκα
 ξανθὰ σὺν εὐδόμοις ἄβρᾶ λίπη στεφάνοις,
 ἄπνοα πάντ’ ἐγένοντο παρὰ χρέος, ὄσσα τ’ ὀδόντων
 ἔνδοθι νεΐαιραν τ’ εἰς ἀχάριστον ἔδω,
 καὶ τῶν οὐδὲν ἔμεινεν ἐς αὔριον· ὄσσα δ’ ἀκουαῖς
 εἰσεθέμην, ἔτι μοι μούνα πάρεστι τάδε.
 (*Ait. fr.*: 43. 12–17 Harder)

A szövegösszefüggés csakis valamilyen symposion leírása lehet, amellyel kapcsolatban a költő megjegyzi, hogy a szellemi élvezetek magasabb rendűek, mint a testi természetűek. Az étel bősége úgy jelenik meg, mint a fogakon át a hálátlan gyomorban eltűnő anyag (15: νεΐαιραν ... εἰς ἀχάριστον ἔδω). Itt a νεΐαιρα a νηδύς rokonértelmű szava. A kifejezés jelzői szerepköre Homérosznál világosan mutatja, hogy jelentése ‘alsó’ volt, és később minősült át ‘gyomor’ értelmű főnévvé mint a test alsóbb része.³⁴ Ha az ‘alsó’ fogalmát összekapcsoljuk a δυ- igei tővel az ἔδω-ból (‘süllyedni’), úgy eszünkbe juthat a bevett homérosi kifejezés (νηδύς) a ‘gyomor’ jelölésére. Kallimachos mintha ezt a szót írná körül magyarázó *periphrasisszal*: νεΐαιραν ... ἔδω. Ez önmagában is elképzelhető, de megerősítheti az a lehetőség, hogy az εἰ a νεΐαιρα szóban másodlagos fejlemény, ami a Kr. e. V. század végén bekövetkezett írásreform (*metagrammatismos*) következménye. Ebben az esetben a *νήαιρα lenne a szó eredeti formája (ahogy arra a rokon értelmű νεατος ‘szélső’ / ‘legalsó’ utal).³⁵ Kallimachos használhatta a homérosi fogalmat eredeti alakjában, de az is lehet, hogy az ezzel kapcsolatos ζήτημα-ban foglalt állást, amikor νήαιραν alakot írt. Ez romolhatott aztán νεΐαιραν-ra a Homéros-kézira-

³³ Ebben ismét megelőlegezi a modern történeti nyelvészet eredményeit. *É. Boisacq*: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Heidelberg – Paris 1916. 668 s. v. a νηδύς szót a νη- (*dessous*) és a -δυ (δύομαι, δύσις) elemekre vezeti vissza, míg *H. Frisk*: Griechisches Etymologisches Wörterbuch II. Heidelberg 1970. 297 s. v. νεϊός a rokonértelmű νεΐαιρα-t (vö. lentebb) hozzá összefüggésbe a νεϊός (‘megművelésre váró alacsony fekvésű termőföld’) főnévvel (vö. újfñ. *Niederung*).

³⁴ Hom. E 539, 616; Π 465; P 519 (a γαστήρ jelzője). A teljes körű áttekintéshez (el egészen az orvosi irodalomig, ahol a szó *terminus technicus*sá válik) vö. *G. Massimilla*: Callimaco: Aitia, Libri primo e secondo, Introduzione, testo critico, traduzione e commento. Pisa 1996. 323 ad loc.

³⁵ Vö. LSJ s. v. νεΐαιρα és L. R. Palmer: *The Greek Language*. London – Boston 1980. 94 sk. további példákkal az η helyett fellépő ει jelenségére.

tok írásmódjának megfelelően. De az is lehetséges, hogy az ει diphthongus Kallimachos idejében már az étához hasonló egyszerű magánhangzóként hangzott.³⁶ Bármilyen legyen is az igazság, a *ῥεῖαιραν* első szótagja könnyen párhuzamba állítható a *νηδύς νη*-elemével. A fonetikai szörszálhasogatástól elvonatkoztatva a kielégíthetetlen gyomor képe egyértelműen meghatározza az *Aitia* szóban forgó passzusát és a *h.* 3, 159–161 olvastán is felrémlik. A két szövegrészt a költő valószínűleg eleve úgy szerkesztette, hogy azok egymást idézzék és megköveteljék az összehasonlítást – ahogy azt már a Φρυγίη-nél az *Apollón*- és *Artemis-himnusz*okban tapasztaltuk. A kapcsolat e helyek között viszont túl finom szövésű ahhoz, hogysem egyértelmű kronológiai következtetéseket lehetne ráépíteni az időbeli elsőbbséget illetően: a *νηδύς* a *h.* 3, 160 nélkül is az *Aitia* költője szemé előtt lebeghetett és fordítva, a ‘süllyedés’ képzete a gyomor kapcsán az *Ait. fr.* 43. 15 nélkül is megszülethetett.

Am egy lépéssel még továbbmehetünk. Az *Ait. fr.* 43 pusztán a falánkság említésével önkéntelenül felidéri a Charybdis alakját. Ehhez hozzájárul az a tény is, hogy az iam-bus, a komédia és valószínűleg a mindennapi κοινή használatában a tengeri szörnyeteg, az eszem-iszom Gargantua megnevezésére szolgál,³⁷ ami igen jól illik a kallimachosi hely symposionokkal kapcsolatos gondolatiségéhez. Sőt, ha e töredéket egy másikkal kötjük össze (*Ait. fr.* 178: ‘Pollis vacsorája’), ahogy azt a legtöbb értelmező gondolja (178+43),³⁸ úgy a Charybdis-vonatkozás az ikosi Péleus *aition*jának epikus allúzióit gazdagítja.³⁹ E kettős, két egymással ellentétes műfajra (iambos és eposz) történő utalás szellemessége abban fogható meg, hogy eszerint Charybdisekkel nemcsak a tengeren, hanem a társas együttléteken is lehet találkozni.⁴⁰ Ha ezt a képiséget elfogadjuk, köny-

³⁶ Vö. *W. S. Allen: Vox Graeca. The Pronunciation of Classical Greek. Cambridge 1974². 66 sk.* Ezt a lehetőséget támogatja Kallimachos etimológiája az ‘iē paian’ kultikus kiáltáshoz az Apollón-himnuszban (*h.* 2, 103: ἱη ἱη παιῖον ~ ἱεῖ βέλος, vagyis η = εἰ). Vö. az etésiai szelek etimológiáját (*fr.* 75. 36: αἰτεῖσθαι), amelyhez az ἐτήσιοι elemet Apollónios Rhodios II, 498 és 525 szolgáltatja elismerő főhajtásként Kallimachos előtt és a nagy előd burkolt *etymon*ját magyarázva). Ez a szójáték nemcsak az αἰ diphthongus egyszerűsödését példázza (αἰτεῖσθαι ~ ἐτήσιοι; vö. 41. jegyz. alant), hanem az η = εἰ megfelelését is (αἰτεῖσθαι ~ ἐτήσιοι), amiről itt szó van.

³⁷ Vö. Chantraine gyűjteményét (27. jegyz.) IV, 2, 1980, 1249 s. v. Χάρυβδις (Hippon. *fr.* 128. 1: ποντοχάρυβδιν, Cratin. *fr.* 397: γαστροχάρυβδις, Pherecr. *fr.* 95. 3: ἐκχαρυβδίσαι és Com. adesp. 1077: μεθυσοχάρυβδις), valamint Kerkidas töredékét (18. 19 CA), melyet Massimilla (34. jegyz.) 324 ad loc. idéz: itt is az étkezésből származó testi élvezetek hiábavalóságáról van szó, és a Charybdis hasonlóan a kielégíthetetlen étvágy szimbólumaként jelenik meg.

³⁸ *J. E. G. Zetzel: On the Opening of Callimachus, Aitia II. ZPE 42 (1981) 31–33.* Vö. még *Cameron: i. m.* (32. jegyz.) 135 (igen támogatóan), *M. Fantuzzi – R. Hunter: Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry. Cambridge 2004.* 81 (lehetséges, ám spekulatív), valamint *M. A. Harder: Callimachus: Aitia II: Commentary. Oxford 2012.* 303 és 956 (vonzó hipotézis).

³⁹ Az *aition* főszereplői (Péleus és Neoptolemos) epikus hősök, továbbá a hajózás témája fontos szerepet játszik az elbeszélésben magában (*fr.* 185a és Harder [38. jegyz.] 953) és a kerettörténetben is (*fr.* 178. 32–34). Vö. *M. A. Harder: Intertextuality in Callimachus’ Aitia.* In: *Montinari – Lehnu: i. m.* (9. jegyz.) 212–217 és ead. (38. jegyz.) 954 (utalás az *Odysseiára*), a tengeri kalandokhoz vö. *Fantuzzi – Hunter: i. m.* (38. jegyz.) 80 sk.

⁴⁰ A symposion és a tengeri utazás metaforikus kapcsolatához a veszélyekkel együtt vö. *W. J. Slater: Symposium at Sea. HSPH 80 (1976) 161–170.*

nyen felfedezhető a szörny neve az ἀχάριστον ἔδῳ (15) kifejezésben. Két jelentésbeli réteg keveredik itt egymással: a ‘hálátlanság’ (ἀχάριστον) és a mérhetetlen mélységbe való ‘süllyedés’ (ἔδῳ) mozzanata. Fonetikailag a Charybdis „feje” (χαρ-) világosan kihallható. Az ἀχάριστον iótáját és az ἔδῳ ypsilonját illetően talán hasonló játék valószínűsíthető, mint a 28. epigrammában.⁴¹ Ám valószínűbb, hogy a csel inkább a szemnek szól, és a két betű felcserélésére vonatkozik.

Hasonló kép jelenik meg a Démétér-himnuszban is: τὰ δ' ἔς βυθὸν οἶα θαλάσσιας / ἀλεμάτως ἀχάριστα κατέρρειεν εἶδατα πάντα (89 sk.: a lakomázó Erysichthónról). Az ἀχάριστα jelző – amely mindössze ezen a két helyen fordul elő Kallimachosnál, ezúttal tárgyias jelentésben (‘amit nem köszönünk meg’ ~ ‘hiábavaló’) az alanyi (‘hálátlan’) helyett – egyértelmű kapcsolatot teremt az *Ait. fr.* 43. 1 és a *h.* 6, 90 között, miközben ugyanazt az üzenetet hordozza: a szélsőséges lakmározás értelmetlen, mivel öröme múlandó, és nem hoz valódi kielégülést. A *Démétér-himnuszban* szintén symposionról van szó (vö. 54 sk. és 63 sk.), ezúttal azonban ferde és groteszk lakomáról.⁴² Ezen túl a tenger és az elnyelt tárgyak motívuma Homéros leírására emlékeztet.⁴³ Ugyanakkor itt nem érzékelhető semmilyen etimológiai utalás (az ἀχάριστα nem elég ehhez), jóllehet a homérosi passzus egyértelműen etimologizál (Hom. μ 104: Χάρυβδις ἀναρρυβδεῖ μέλαν ὕδωρ).⁴⁴ Ezt a hellénisztikus költő – úgy tűnik – máshol (*Ait. fr.* 43. 15) pótolja be. Ám itt sem ad „valódi”, a homérosival versengő etimológiát a Charybdis szónak, ahogy a Φρυγῆ esetében (*h.* 2, 25 és 3, 159) sem tette, csupán az ἀχάριστα és ἔδῳ szavak asszociációit hasznosítja.

E fejtegetések tanulsága röviden összefoglalható. Három szöveghely (*h.* 3, 159–161 és vele összefüggésben *h.* 2, 25 és *Ait. fr.* 43. 15) vizsgálatával Kallimachos *poeta doctus* hírneve újabb megerősítést nyert. Különböző természetű elemek (költői etimológia, homérosi filológia és vallásos-filozófiai nézetek) egyesítésével a költő rendkívül összetett hatásokat ér el, melyek lehetnek meghökkentőek vagy akár kihívóak, egy azonban sohasem mondható el róluk: hogy sórtlanok és szellemtelenek lennének. Legalábbis nem az értők számára.

Adorjáni Zsolt
PPKE-BTK Klasszika Filológia Tanszék
adorjanizs@gmail.com

⁴¹ ναυχι καλὸς καλὸς (...) ἄλλος ἔχει (5 sk.). Vö. L. Koenen: The Ptolemaic King as a Religious Figure. In: A. Bulloch – E. S. Gruen – A. A. Long – A. Steward: *Images and Ideologies. Self-Definition in the Hellenistic World.* Berkeley – Los Angeles – London 1993. 88 és 147 jegyz. (további kallimachosi példákkal).

⁴² Vö. C. W. Müller: *Erysichthon. Der Mythos als narrative Metapher im Demeterhymnos des Kallimachos.* Mainz – Stuttgart 1987. 17 sk.

⁴³ Hom. μ 104–106 (elnyel mindent, ami csak útjába kerül). N. Hopkinson: *Callimachus: Hymn to Demeter.* Edited with an Introduction and Commentary. Cambridge 1984. 150 ad *h.* 6, 89 sk. idézi Kerkidas töredékét (vö. fentebb 37. jegyz.), de nem emeli ki a részlet erőteljes charybdisi képi világát (sem a homérosi allúziót). Müller: i. m. (42. jegyz.) 35 a πόντος-t metapoétikai metaforának értelmezi (*h.* 2, 106 alapján).

⁴⁴ Vö. még Σ Plat. *ep.* 345e. Ehhez vö. E. Schwyzer: *Griechische Grammatik I.* München 1939. 626 és D. Fehling: *Die Wiederholungsfiguren und ihr Gebrauch bei den Griechen vor Gorgias.* Berlin 1969. 260 sk.